

נספרות

sifrut@yedioth.co.il ✉

אלעד ברניו // איור: נטעלי רוזר

מסיבות סיום

חולי דמנציה, דמויות נשכחות מן העבר, הורים זקנים ומתים גודשים לאחרונה את הספרות הישראלית, במה שנראה כמו טקס אשכבה לדור שלם. למה זה קורה דווקא עכשיו, מה מושך את הסופרים לנבור בעיזבונות, ואיך זה קשור לרוחות הפוליטיות שמנשבות בחוץ

דה האורחי בחולון לרחובות מרכז תל-אביב. פייו, שעל פניו משאלתה העיקרית הייתה להישכת, דווקא הותירה אחריה שביל פירורים מקוטע ומבלבל שבעקבותיו פוסעת נאמן, לא נטולת רגשות אשמה. "יש כל מיני מחקים", היא כותבת, "יש כאלה שלא משאירים עקבות, יש שקורעים ומרטשים את הנייר, ישנם כאלה המאפשרים לקרוא מצירו השני של הרף וישנם מה קים שמשאירים תחתם על הנייר כתם נורא גדול. זה המחק שלה. פזית רצתה מאוד שנרע ש'פה היה כתוב'. אפילו לא באלגנטיות, כמו הציבה שלט: 'פה מחקתי', ושלחה אותנו לחפש בין קרעי הנייר ובאבקה הלבנה שנשרה מהמחק... לסוצקבר יש שורה נפלאה שמתארת בדיוק את התהייה הזאת: 'מי יישאר, מה יישאר/ אולי הרוח על הים/ אולי העיוורון של העיוור שנעלם'."

הסתירה שבין שימור למחיקה של הדור הקודם, בין זיכרון לשכחה, תופסת מקום מרכזי גם בספרים שמתארים את השיטיון או את האל-צהיימר. כמו פנקס ה"אנטי-שיטיון" של צבי לוריא ב'המנהרה', העיסוק בתיעוד, ברישום, בספירת מלאי, מעסיק גם את הכותבים ואת הרוי. אובד, גיבור 'העייפים' של לילך נתנאל, עורך מפקד מדוקדק של כל חפץ וחפץ בבית. הוא מנהל רשימות, כותב את הזיכרונות, מתעקש להשאיר אחריו זכר. "לאט-לאט, בימים האחרונים האלה, מבעד לארג הדיו השחור, קם לנגד עיניו של אובד מראהו הכולל של ביתו. הבית החל לה-

הדור שרואה את דריסת הרגל ההיסטורית שלו נמחקת, את הארכיונים שלו נבזזים, את הבוז הגובר כלפיו בעידודם הנמרץ של נציגי ציבור, מרגיש אולי דחיפות לייצר כמוסות אחרונות של זיכרון. קצת כמו הדחף לדובב ניצולי שואה לפני שייעלמו

נפתלי בפרס ספיר לפני שנתיים, צועד בעקבותיה של מורתה אלזה וייס שהתאבדה, כשהוא משלב חומרים היסטוריים עם בדיון. "אני יודעת בדיוק שנולדה ב'1917, שקיפחה את חייה ב'1982, שנפ' רדה מהוריה בחודש יולי 1944. אני יודעת שחצ' תה יבשות וימים. אני יודעת הכל ולא כלום. ניחא, אני אומרת לעצמי. מכאן ואילך הכל בדיה."

'היה היתה', שכתבה יעל נאמן, הוא אולי הדוי גמה המובהקת והמעניינת ביותר לעיסוק ספרותי עכשווי בנתיביו המתעתעים של הזיכרון. הספר מתחקה באמצעות ראיונות, שיחות ותחקיר כמעט אובססיבי אחר דמותה האניגמטית של אישה בשם פזית פיין שמתה בתל-אביב ב'2002, בגיל 56. במעשה ספרותי יוצא דופן, נאמן, ארכיבאית מנוסה, נוברת בארכיונים אנושיים - מכריה של פיין - ובאמצעותם מעלה באוב לא רק את רוחה, אלא את רוחו של דור שלם שנע בין שכונת המפ-

עם חרדת השכחה ב'חשך לשיטיון' (2011). אבל מה שבמשך שנים היה טפטוף אקראי של ספרים, הפך השנה למבול. פתאום הספרים מת' מלאים בדמויות "שדעתן התרפטה", כמו שקורא לזה יהושע, זקנים שמתאינים לנגד עיניהם של קרוביהם. מיכל זמיר כותבת ב'חמש ארוחות ביום' על אמה שהולכת ונגמרת במוסד לחולי אלצהיימר, נגה אלכלך מספרת ב'האיש הזקן' על אביה שישי' תו 'מצטמצמת ומתכווצת, נדחקת עוד ועוד פנימה אל תוך ראשו', וגם ב'העייפים' של לילך נתנאל השכחה מאכלת את שגרת יומם של לאה ואיתן אובד, מאיימת לבלוע את ביתם ואת זיכרונותיהם. יכול להיות שכדי להסביר את ההתעוררות הזאת, צריך להתייחס קודם כל לעוד כוכב עולה בספרות העכשווית - הזיכרון. מהצצה בספרים הע' בריים הבולטים שיצאו בשנים האחרונות ובייחוד השנה, קשה שלא להבחין שהנושא העכשווי ביותר הוא, ובכן, העבר. לא עבר מדומיין אלא עבר קר' נקרטי מאוד, שנורד מספרי ההיסטוריה אל מדף הסיפורת. כזה הוא למשל 'הטנק' של אסף ענברי, שחוזר אל הרגעים המכריעים במלחמת העצמאות ומספר אותם מחדש מפייהם של חמישה גיבורים שהיו שם. וגם 'רצח בבית האדום' של אלון חילו שהולך עוד אחורה לרצח יוסף חיים ברנר ב'1921. אבל לא רק אירועים בולטים מתולדות עם ישראל פולשים אל זירת הפרוזה העכשווית, אלא גם דמויות עלומות, צדדיות, שסיפור חייהן מקבל לפתע חיים חדשים. 'המורה', שזיכה את מיכל בן-

צ **צ** כי לוריא, גיבור הרומן החדש של א"ב יהושע, 'המנהרה', מניח בארנקו פנקס זעיר שעל כריכתו כתוב "אנטי-שיטיון". בפנקס הזה הוא רושם את קוד ההתנעה של המכונית, מספרי הטלפון של הבית ושל בני משפחתו וכל פרט אפשרי שיעזור לו להילחם באבחון הנורולוגי המצמית שקיבל לא מזמן. כשלוריא הולך לבקר חבר ותיק בבית החולים, הוא כותב בפנקס כל מה שנדרש כדי שלא ילך לאיבוד: מספר הקומה, שם המחלקה ואפילו מספר החדר שבו מאושפז החבר. לוריא מנסה לשמר את מילותיו האחרונות, לייצר לעצמו כמוסת זיכרון, לעכב ולו במעט את הנפילה אל מנהרת השכ' חז - אבל כשהוא טועה בזיהוי ויושב ליד החולה הלא-זכון, הוא מבין שאין דבר כזה אנטי-שיטיון. לוריא יכול אולי להתנתח בעובדה שהוא לא לבד. אלצהיימר ושיטיון (או בשמו הלועזי רמנ' ציה) הפכו לאחרונה לתמה מרכזית בספרות המ' קומית, שעסוקה יותר מאי פעם במחלות השכחה של דור ההורים. העיסוק הספרותי הזה לא לגמרי חדש; ב'ברדך אל החתולים' (1991) יהושע קנו מטפל בכל גוניה האפורים של הזקנה, ב'מות אמי' (1997) נפרד נתן זך מאמו חולת האל-צהיימר, 'על דעת עצמו' (2008) שכתבה נורית גרץ מתעד את מחלתו של בעלה עמוס קינן, ומאיה ערד כבר התמודדה, באופן מחוץ יותר,

אז למה זה קורה רווקא עכשיו? איך זה שבמקום להתמודד עם חומרי ההווה, כל כך הרבה סופרים – רובם בני אותו רור ואותו מעמד חברתי – בוחרים להפנות את המבט לאחור? למה במקום להוציא את ראשם מהחלון כדי לראות מה קורה מסביב, הם שקועים עמוק במרתפי הארכיון? "היו כאלה שחשבו שאולי זאת מין חוכרת זיכרון", כותבת נאמן בפתח ספרה, הגררה שכמובן חר טאת למעשה הספרותי המורכב שהיא עושה. אבל אם מציצים ברשימת הדוכרים ב'היה היתה', שומרי זכרה של פזית, אפשר לשרטט מיליה מובהק שכו לל שמות מוכרים מזירת התרבות – בהם אביגדור פלדמן, שרה בריטברג-סמל, עליזה אולמרט, מולי מלצר ויונה פישר. כך שהספר אמנם איננו חוכרת זיכרון שעוברת בין חברים, אבל הוא מעין כמוסת זיכרון – לא רק של פזית, אלא של קבוצה חברתית שרובה חיה ופעלה בין חדרי האוניברסיטה לחללי המוזיאון, ושהוריה ברובם הם ניצולי שואה. ברור מה למפקד החפצים ב'העייפיים' של נתנאל, כך גם אותה קבוצה, שרידים לאלטיה תרבותית, מתפקדת ב'היה היתה' ומרווחת מי חי, מי מת, מי נעדר, מי נשכח – ביחס לפזית שנותרה מאחור.

אבל לא רק השכחה מאיימת על בני הקבר צה הזאת, אלא גם המציאות הפוליטית והחברתית המשתנה; רחיקת רגליה, הבוז ההולך וגובר כלפיה, בעידודם הנמרץ של נציגי ציבור. תחת תחושת המתקפה והקץ הקרב, נדמה שדור הסופרים הזה מקיים מין התכנסות אחרונה. זה לא הזמן למהלכים ספרותיים נועזים, או לחיסול חשבונות פנימי עם בני הדור הקודם, שהרי במחוזותינו לא נהוג לירות בתוך הנגמ"ש. וכך, כמו ב'דקאמרון' של ג'ובאני בוקאצ'ו, מתאספים כולם ללילה אחרון, מספרים סיפורים, מעלים זיכרונות, בומן שבחוץ משתוללת סופה. הדור שרואה את שר רותיו הולכות ומידלדלות, את הארכיונים שלו נבזזים, את דריסת הרגל ההיסטורית שלו נמחקת, מרגיש אולי דחיפות – כמו זו שמלווה דיבוב של ניצולי שואה לפני שיעלמו – לייצר כמוסות אחרונות ואינטימיות של זיכרון.

במובן הזה, ההתמקדות בשיטיון ובאלצהיימר נראית פתאום כמעט מתבקשת, כשהחולים מייצגים את הארכיונים במלוא הדרם, ואת ההתפוררות הטרגית שלהם, לגנר העיניים, מבלי שאפשר למנוע אותה. "את תכתבי בבקשה בטופס שלך שבמלחמת השחרור אני לחמתי עם רביץ" זועק בספרה של אלבלך אביה הזקן, בכבוד רמוס, כשהוא מתקשה להשיב במכתני הזיכרון לשאלות איזה יום היו ואיזו שנה. הסוף כבר כאן, ותחושת האסון שברקע אינה דוחפת את הכותבים למאבק ולהתנגדות אלא דווקא מנכיחה את חוסר היכולת שלהם לנקוט עמדה ולצעוק. כשהתודעה "מצטמט" צמת ומתכווצת, נדחקת עוד ועוד פנימה, התוצאה היא כנראה ספרות מלנכולית, קול מינורי ואלגי של מי שכבר אינו נלחם, אלא מתכונן להיפרד.

היה היתה // יעל נאמן {

אחוזת בית { 256 עמודים

האיש הזקן // נגה אלבלך {

הקיבוץ המאוחד { 118 עמודים

חמש ארוחות ביום // מיכל זמיר {

כתר { 128 עמודים

המנורה // אברהם ב. יהושע {

הספריה החדשה { 323 עמודים

העייפיים // לילך נתנאל { 178 עמודים

המורה // מיכל בן-נפתלי { 192 עמודים

"לפעמים, ביושבי בקרב אחיי לגורל, נדמה לי שאנחנו מנצלים את ההזדמנות לדבר סרה בהורינו, אומרים לידם כל מה שראינו וידענו ולא הספקנו לומר להם בזמן אמת... הם לא יודעים שאנחנו עושים מהם אויביקים פסיכולוגיים, דוגמאות מפורחצות של איך לא לחיות, מגלים רבים את סודותיהם הכי כמוסים, מוכרים אותם ומייללים". מערכות יחסים – מורכבות וקשות ככל שיהיו – נטענות בחמלה מול תהום האלצהיימר. וכך, המהלכים הספרותיים התקיפים והמאזוריים מפנים את מקומם לספרות חרישית יותר, מפויסת, מלאת צער וגעגוע לעולם הולך ונעלם.

למסיבת הזקנים של הספרות הישראלית אפשר היה לכאורה לצרף גם את משוררי קבוצת 'ערספואטיקה' ונגזרותיה, שמתרפקים על בית אמא ואבא, על הסירים המהבילים של סבתא. אלא שהנוסטלגיה שלהם היא חלק מפעולה של התנגדות; של ניסיון לזמן את אותן דמויות מורשכות שנעדרו מרפי הספרות וההיסטוריה, כדי להבין דרכם אני חדש. לעומת זאת, הדמויות שמגיחות בספרי הזיכרון והשכחה מובאות כמו במניין מתים, מילותיהן מחולצות, סיפוריהן נרשמים. הכותבים עצמם הם כמעט רק המתווכים – אין כאן ניסיון לבירור עצמי אלא להצגת קולם של המתים ושל המתפוגגים. מספיק לעבור על שמות הספרים שיצאו כאן השנה – 'האיש הזקן', 'העייפיים', 'היה היתה' – כדי להבין שהעתיד מחוץ לתמונה.

מספיק לעבור על שמות הספרים שיצאו כאן השנה – 'האיש הזקן', 'העייפיים', 'היה היתה' – כדי להבין שהעתיד מחוץ לתמונה. מהלכים ספרותיים תקיפים של רצח אם ואב מפנים את מקומם לספרות מפויסת יותר, מלאת געגוע לעולם הולך ונעלם

לו, להתפכח ממנו, לתבוע ממנו, להילחם בו. אבל נראה שהמבט השתנה. כשיעל נאמן ומיכל בן-נפתלי חוזרות אחורה אל פזית ואל אלזה ואל הדמויות שמקיפות אותן, הן מורידות את השריון ואת הרומח, מוותרות על רצח אב או אם ומתמסרות לאותן דמויות נשכחות, מתוך עמדה של סקרנות, של געגוע, של הודות מאוחרת, של התכנסות פנימה. גם המבט שמופנה כלפי הזורים ובני הדור הקודם בכלל דרך משקפת השיטיון והאלצהיימר, כפי שהוא בא לידי ביטוי אצל נגה אלבלך, לילך נתנאל ובמידה מסוימת גם אצל א"ב יהושע, מייצר חיבוק שכבר לא יכול להיות בו ניסיון לעימות, אלא דווקא מאמץ להבין, להזדהות, להכיל, לסלוח. יוצאת דופן בהקשר הזה היא מיכל זמיר, שמתמודדת עם דעיכתה של אמה בהומור ובאירוניה חריפה. אלא שגם היא, אל מול המחלה, מבינה שחיסול חשבונות אמיתי לא יכול להתאפשר כאן:

עתיק את עצמו, כביכול, אל הדף, ויותר מזה, אל הזיכרון. הכל, כמעט, היה מתוער". שני מהלכים מרכזיים מאפיינים אפוא את ספרות הזיכרון והשכחה של העת האחרונה: מצד אחד תחקיר היסטורי יסודי שמקים לחיים אירועים ודמויות נשכחות, ומן הצד השני תיעוד של התפוררות הארכיון בידי הדמנציה שתוקפת את בני הדור. גם אם נדמה ששתי הפעולות כאילו סותרות זו את זו, בשתיהן למעשה נשאלות אותן שאלות, כמו בציטוט שהוא של סוצקבר: מי יישאר, מה יישאר.

חיסול חשבונות של סופרים עם הדור שקדם להם, ובפרט עם ההורים, הוא לא עניין חדש בספרות ובטח בספרות העברית. יורם קניוק עשה את זה ב'פוסט מורטם' (1992) כשצייר פורטרט מלא אהבה ושנאה להוריו; ב'איש יקרה' (1999) יהונתן גפן התעמת באופן חסר רחמים עם זכרה של אמו שהתאבדה; עמוס עוז ב'סיפור על אהבה וחושך' (2002) שטח את קורותיה של משפחתו וכמו גפן התמודד עם התאבדותה של אמו; ואפשר לצרף לרשימה גם את אורלי קסטל-בלום, שב'הרומאן המצרי' (2015) הביאה את הכאוס שכל כך מזוהה איתה אל הסיפור המשפחתי שלה. ככל הדוגמאות האלה, המבט שמופנה אחורה – גם אם יש בו לא מעט אמפתיה – הוא מבט ביקורתי, אכזרי לעיתים, מוכן למאבק, לקריעה, להיפרדות מההורים ומהדור שלהם. הבית, הממשי והמטאפורי, מסומן כמקום שיש להתנגד